

iz prejšnjega poglavja. Liberalna politika je v tem času ostajala na preverjeni, unitaristični liniji, politika katoliškega tabora pa je imela bolj razgibane nazore: V času znamenitih Ljubljanskih punktacij se je (bivša) SLS odločno borila za slovensko avtonomijo, med letoma 1935 in 1937 pa je zaradi provladne politike in zavezanosti režimu JRZ povsem opustila avtonomistična prizadevanja (str. 137).

V poglavju o idejnopolitičnih in socialnogospodarskih nazorih slovenskega meščanstva med svetovnim vojnama je Perovšek prikazal, da je slovenska meščanska politika družno zavračala komunizem, fašizem in nacizem. »V tridesetih letih sta katoliška in liberalna politika podpirali koncept stanovsko-korporativne države in s tem povezano načelo avtoritarne oziroma po državi disciplinirane demokracije.« (str. 13) Seveda so bile med taboroma kljub temu razlike, na obeh straneh se je občasno izpostavljalo tudi »pozitivne« plati fašistične ureditve (str. 191, 205). V poglavju Mit in resničnost prve jugoslovanske države avtor opozarja na tiste značilnosti slovenskega razvoja v prvi Jugoslaviji, ki dopolnjujejo doslej uveljavljene poglede: predvsem »tiho avtonomijo« slovenskega dela države, napredek na kulturnem področju, napredek v gospodarstvu ter dejstvo, da so Slovenci v prvi Jugoslaviji pomembno sooblikovali državno politiko. »Slovenci so bili v prvi jugoslovanski državi upoštevanja vreden politični dejavnik. Od 41 oblikovanih jugoslovanskih vlad v letih 1918-1941 so sodelovali v 33 vladah /.../.« (str. 237) O vladah in vladanju je v tem času zagotovo veliko vedel prvak SLS Anton Korošec, ki mu je Perovšek namenil častno, zadnje mesto v svoji knjigi. Koroščevi pogledi na nacionalno in socialno vprašanje ter na ostala bistvena vprašanja skupne države so imeli velik vpliv na slovensko in jugoslovansko družbo. »Njegovo reševanje teh vprašanj je pustilo močan pečat tako v njegovem času kot v zgodovinskem spominu na prvo Jugoslavijo in življenje Slovencev v njej.« (str. 258)

Kakor koli že, kdor se ukvarja z zgodovino Slovencev v »stari«, prvi Jugoslaviji, nima izbire. Perovškovo delo preprosto mora vzeti v roko. Knjiga ima odliko, ki je redka pri zgodovinskih monografijah. Pogosto se zgodi, da jih berejo le ljudje, ki mislijo enako ali podobno. Pri Perovškovi knjigi pa ni tako, berejo jo lahko tudi ljudje, ki imajo drugačne poglede, pa kljub temu odnesejo veliko. Knjiga »V zaželeni deželi« je ena izmed tistih knjig, ki ne zastarajo, ampak zorijo. Zato bi morala biti še toliko bolj zaželena.

Marko Zajc

Nevenka Troha, Chi avrà Trieste? Sloveni e Italiani tra due stati. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia. Trieste 2009, 357 strani.¹

Končno. Prevod te knjige v italijanščino smo namreč dolgo pričakovali, saj je v slovenščini izšla že leta 1999 in je bila tako na razpolago raziskovalcem v Italiji, a z »majhno« omejitvijo, ki je povezana z vprašanjem znanja jezika. Vse od njenega izida pred desetletjem je bilo jasno, da jo je treba nujno prevesti v italijanščino in s

¹ Predstavitve knjige 16. 3. 2010 v Trstu na Regionalnem inštitutu za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije-Juljske krajine (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia).

tem omogočiti širšemu krogu italijanskih raziskovalcev, pa tudi drugim bralcem, ki slovenskega jezika ne razumejo, da preberejo eno od temeljnih del o zgodovini jugoslovansko-italijanske meje med letoma 1945 in 1947. Z to smo potrebovali deset let, kar je sicer v navadi v italijanski državi za kakšno resno delo.

Ob izidu slovenske izdaje je na predstavitvi v Trstu slovenski zgodovinar dr. Jože Pirjevec dejal, da je to delo slovenski ekvivalent znanemu delu Diega de Castra *La questione di Trieste*² (Tržaško vprašanje). Ta pripomba je deloma resnična deloma pa ne. Knjiga Nevenke Trohe je ekvivalent de Castrovi knjigi v tem, da prav tako kot de Castrova knjiga temelji na številnem arhivskem gradivu iz italijanskih arhivov, tudi odstira številne dokumente iz slovenskih arhivov in daje tako raziskovalcemna razpolago veliko zelo zanimivega gradiva. Razlika med obema deloma pa je v tem, da de Castrova knjiga rekonstruira diplomatsko zgodovino, saj temelji zlasti na gradivu italijanskega zunanjega ministrstva, medtem ko je delo Nevenke Troha v svoji osnovi politična zgodovina. Diplomatska dimenzija je ostala pri njej v ozadju tudi zaradi jasnega vzroka, namreč diplomatski viri so v beograjskih arhivih in šele zdaj počasi postajajo dostopni, tako da bo diplomatsko zgodovino z jugoslovanskega stališča, ki bo vzporednica de Castrovi knjigi, treba šele napisati.

To pa seveda ne pomeni, da je avtorica pregledala samo arhivsko gradivo, ki ga ima »doma«, ampak je tega soočila z italijanskimi viri, zlasti s tistimi iz Zgodovinsko diplomatskega arhiva italijanskega zunanjega ministrstva. Osrednja os dela je sistematična in kritična analiza tega, o čemer so razmišljali, kaj so hoteli, kaj so delali in kako so ocenjevali rezultate svojega dela eksponenti slovenskega osvobodilnega gibanja in slovenske komunistične partije ter jugoslovanskih oblasti, ki so bili pristojni za Slovensko primorje tako v času, ko si imeli popoln nadzor na

tem območju (maj in prva polovica junija 1945), kot tudi kasneje, vse do uveljavitve določil mirovne pogodbe med Italijo in zavezniškimi ter pridruženimi silami septembra 1947, torej v času, ko so bile jugoslovanske oblasti izključene iz upravljanja precejšnjega dela ozemlja Julijske krajine, tj. Cone A, ki je bilo pod upravo anglo-ameriške Zavezniške vojaške uprave.

Delo nam prikaže razmišljanje in delovanje enega izmed protagonistov te dolge krize, a ne apologetsko, temveč kritično. To dejstvo je izrednega pomena, saj nam omogoča doseči dva rezultata: prvič razumeti mentaliteto, občutljivost tistih, tudi dela slovenskih kadrov, ki so odločali, in drugič rekonstrukcijo mehanizmov odločanja, česar nam javni viri ne razodenejo. Vse to je za zgodovinarje zelo pomembno, še toliko bolj, ker je obravnavano delo



² Diego de Castro: *La questione di Trieste : l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Vol. 1, Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico : il dissolvimento della Venezia-Giulia e la fase statica del problema; Vol. 2, La fase dinamica. Trieste 1981.

dopolnjevanje drugih razprav avtorice, ki so v Italiji izšle zlasti v reviji *Qualestoria*. Ti so rekonstruirali, vedno z isto metodologijo, dogajanje pred letom 1945, medtem ko je Trohova raziskovala npr. vprašanje slovenskih ozemeljskih zahtev. To vprašanje, o katerem je bilo pred tem napisanih veliko netočnosti o meji na Tilmentu ali na Soči, in o katerem se še vedno piše veliko netočnega, s tem delom nima več alibija. Ti avtorji, ki pišejo te netočnosti, pač premalo prebirajo revijo *Qualestoria*. Predstavljena knjiga pa obravnava še eno vprašanje, to je vprašanje odnosov med slovensko in italijansko komunistično partijo.

Po tem okvirnem prikazu knjige Nevenka Troha bom osvetlil samo nekatere točke, za katere menim, da so zelo pomembne.

Velika utvara: varljivo prepričanje slovenskega osvobodilnega gibanja in slovenske komunistične partije, da čvrsto držita v rokah položaj na Primorskem in v samem Trstu. To prepričanje je dejansko temeljilo na dobrih osnovah: ne samo popolna vojaška prevlada, kar samo od sebi ne daje veliko, ampak tudi odsotnost prave opozicije. Pomladi 1945 so bile ne le na propagandnem polju, kjer se sicer izjavlja marsikaj, kar koristi tistemu, ki takšno propagando izvaja, ampak tudi dejansko jugoslovanske oblasti prepričane, da predstavljajo voljo večine prebivalstva Julijske krajine. Seveda so se dobro zavedale, da jih nekateri deli prebivalstva ne podpirajo, a so sodile, da so ti maloštevilni, neorganizirani in ne pretirano nevarni. Ta sodba je temeljila na različnih osnovah: povečevanje uspehov partizanskega boja, dokazana sposobnost, da nadvladajo »italijanske množice«, torej delavstvo in komunistično partijo; nekoliko grobo izdelana analiza lokalne družbe v luči marksističnih kategorij; precenjevanje sposobnosti osvobodilnega gibanja, da bi z aneksionističnimi zahtevami prodrlo med tržaške podjetnike; in ne nazadnje, zavest, da politika epuracije lokalne družbe, ki so jo izvajale sile reda, zadostuje za uničenje vse oblike organizirane opozicije.

To je imelo dvojne posledice. Prva je bila izvedba politike slovensko-italijanskega bratstva in s tem mobilizacija italijanskega prebivalstva. Ta politika se je sprva zdela kvadratura kroga, a vendar ni bilo tako. Nekateri slovenski krogi, tudi nekateri komunisti, so jo odklanjali, saj bi imeli raje politiko »maščevanja«, ne samo na represivnem področju, ampak tudi na strateškem, v odnosih z Italijani, ki naj jih ne bi vključevali v organe ljudske oblasti, temveč so jih hoteli iz nje popolnoma izključiti. Te pobude so bile prisotne tudi v partijskih in oblastnih organih in so skušale ovirati politiko bratstva. Po drugi strani pa so politiko bratstva krogi italijanskih komunistov, sprva ne toliko v Trstu kot v Istri, sprejeli z odporom, ker naj bi bila preveč prilagojena slovenskim potrebam.

Problem je postal še bolj zapleten, ko so se po sporazumih v Beogradu 9. junija in v Devinu 20. junija 1945 slovenski komunisti odločili za frontalno opozicijo Zavezniški vojaški upravi v Coni A Julijske krajine. Ta politika je sprva zelo dobro izrabila široko linijo obrambe organov ljudskih oblasti, ki so predstavljali izvedeno revolucijo in aneksijo. Avtorica je logiko njihovega delovanja zelo dobro predstavila. A na strateški ravni je bila to politika kratkega veka. Še enkrat se je pokazalo, da je temeljila na iluziji, ki je bila skupna vsem v povojnem Trstu in Julijski krajini, kjer so bili prepričani, da je za razrešitev tržaškega vprašanja odločilno to, kar se dogaja na kraju samem, na ulicah in trgih Trsta in drugih mest. Temu pa ni bilo tako, saj so o tržaškem vprašanju odločali drugje. V krogih velikih sil. Politika frontalnega spopada je pripeljala do tega, da sta se v Trstu in Coni A formirala dva

ločena svetova: zavezniška oblast in alternativna komunistična oblast. Značilnosti te, njena struktura, njene členitve, kakor tudi konfliktnost med obema nasprotnikoma, so široko analizirane v knjigi Nevenka Troha.

V senci tega spopada so se ponovno organizirale proitalijanske sile, glede katerih so ocene, ki so jih dajali slovenski viri, na splošno omejevalne. Proitalijanska fronta je bila seveda nepripravljena in neorganizirana, toda soglasje, na katerega je lahko računala, je bilo zelo veliko, če se lahko tako izrazimo. Na to pa projugoslovanske sile niso bile pripravljene. Zelo dobro so znale mobilizirati množice in to pod okriljem institucij, ki so preprečevale organiziranje nasprotnikov. Niso pa bile pripravljene na podobno akcijo nasprotne strani.

Tako so velike italijanske manifestacije ob prihodu mednarodne razmejitvene komisije marca 1946 slovenske komuniste presenetile in nanje niso znali odgovoriti drugače, kot da so še povečali mobilizacijo svojih privržencev. A to ni pripeljalo nikamor, ljudje so bili, kot je julija 1946 rekel Boris Kraigher, utrujeni. Tudi nekateri med italijanskimi komunisti so se začeli spraševati, kakšen smisel ima nadaljevati s politiko zidu proti zidu in vsako akcijo, tudi če gre za izbojevanje neke pravice, podrediti aneksionističnim zahtevam.

Tako so se odprle razpoke, ki so prerasle v prelome. Ti so bili nato v naslednji fazi, te knjiga ne obravnava, jo pa naznanja, sposobni sprožiti velike plazove, ki so sledili krizi po objavi resolucije Informbiroja junija 1948. Takrat so se razkrili vsi problemi, ki v prejšnji fazi, ki jo avtorica predstavlja, niso bili razrešeni.

Ne bom našteval podrobnosti, saj jih je veliko, in tudi zato ne, ker je treba prebrati celo knjigo, da jih odkrijete. Opozarjam le na dve točki:

1. Na obravnavo proitalijanskih sil, ki so delovale v Coni A Julijske krajine, ta je narejena na osnovi analiz slovenskih obveščevalnih služb. To je zelo zanimivo gradivo, ne le zato, ker nudi podatke, ki jih v italijanskih virih ni - mogoče kdaj tudi namenoma -, ampak tudi zato, ker ponuja predstave o sovražniku, torej osnovo, na kateri so nato temeljile politične izbire. Pri tem ni pomembno, če se mi po šestdesetih letih od njihovega nastanka z njimi strinjamo ali ne, ampak je pomembno razumeti, katera so bila merila za analize in sodbe o nasprotniku. To nam tudi dopušča, da skupaj s podobnimi viri, ki sčasoma postajajo dostopni in preučevani tudi za hrvaško območje, odgovorimo na eno od vprašanj postavljeno pred tridesetimi leti, ko je prva pionirska skupina raziskovala eksodus italijanskega prebivalstva iz Istre (*Storia di un esodo*³), in to na osnovi virov, ki so bili takrat na razpolago. To pa je bil tisk. Postavilo se je vprašanje: ali so res verjeli v to ali so pisali te zadeve samo zato, da bi zavedli ljudi? Te analize so bile pisane pod močnim ideološkim vplivom in zato omejene v razumevanju zelo zapletene stvarnosti Julijske krajine. Ali so bile zato le propagandistični model ali pa so samo zelo shematske zaradi le malo prožne politične kulture? Viri, ki nam jih prikaže Nevenka Troha, enako pa lahko rečemo za raziskovalki Milo Orlič in Orietto Moscarda za hrvaški del, nam kažejo na dobro prekrivanje med informacijami, izdelavo političnih sodb, političnih izbir in propagandno kampanjo. To je pomemben element za kompleksno oceno politik, ki so jih izvajale ljudske oblasti.

2. Poglavje, v katerem avtorica obravnava Slovence v Coni A Julijske krajine, predvsem, vendar ne samo, obravnava razmere v Posočju. Povprečen tržaški bralec,

³ Cristiana Columi, Liliana Ferrari, Gianna Nassisi, Germano Trani: *Storia di un esodo* : Istria 1945-1956. Trieste 1980.

ki ni Slovenec, bi lahko rekel: »Ah, kakšno razsipavanje prostora, več kot sto strani, kaj me to zanima.« To je popolnoma zgrešeno, saj gre za enega od najbolj zanimivih delov knjige, ne le zato, ker prikazuje razmere, ki jih italijanski bralec, pa tudi raziskovalec, zelo slabo pozna, ampak tudi zato, ker nam dopušča, da še bolje razumemo razmišljanje slovenskega osvobodilnega gibanja, slovenske komunistične partije in novega jugoslovanskega režima ter tudi nekatere rezultate tega dogajanja.

Če na kratko povzamem vsebino. V začetku je Slovence prevečala velika složnost, navdušenje zaradi akcije, ki so jo izvedli med vojno v času osvobodilnega boja, in zaradi političnega boja, ki ga je predlagalo množično gibanje pod vodstvom komunistov, torej Slovensko-italijanska antifašistična unija, za priključitev k Jugoslaviji. SIAU je bila že pred tem predmet razčlenjenega študija kolegice Trohove,⁴ a v tej knjigi si lahko tudi italijanski bralec ustvari podobo o njej. Torej, leta 1945 je med slovenskim prebivalstvom v Coni A vladala velika enotnost, tako da je vprašanje komunizma za razliko od ostale Slovenije stopilo v ozadje in so se mobilizirale vse politične sile in ideali. Tako se je organizirala tudi slovenska duhovščina, ki je poslala svojega predstavnika, župnika iz Katinare v Trstu, Antona Piščanca, na mirovno konferenco v Pariz, kar je sprožilo nemajhne probleme med slovenskimi duhovniki in tržaškim škofom Antoniom Santinom.

In kako so komunistični voditelji reagirali na tako široko sodelovanje različnih sil? Tako, da jim niso zaupali. Nekomunisti so jim bili sumljivi in so jih zato nadzirali. EkspONENTOM starih političnih strank, ki so bili v Jugoslaviji, niso dovolili prihoda v Cono A, odnosi z duhovščino so bili vse slabši in leta 1947 je prišlo celo do preganjanja Cerkve, med drugim do vrste napadov na monsinjorja Franca Močnika v Solkanu. Tudi v odnosih do drugih delov družbe je prihajalo do nekaterih problemov. V knjigi najdemo natančno analizo za posamezne okraje, sintetizirano pa lahko rečemo, da so odseve izgradnje komunizma v Jugoslaviji čutili tudi v Coni A, kjer se je del slovenskega prebivalstva, ki je prej sodeloval z OF, zlasti v Posočju, zdaj začel oddaljevati od njene naslednice SIAU. Izgradnja komunizma namreč pomeni sprejemanje razrednega in tudi logike popolnega nadzora, ki ga je izvajala Ozna, ta pa je sovražnika videla praktično povsod. Izvajala je ugrabitve sumljivih, zlasti protikomunistov, ki so zbežali iz osrednje Slovenije na območje pod nadzorom Anglo-Američanov. Zadeve je še poslabšalo dejstvo, da je Zavezniška vojaška uprava del teh emigrantov uporabila zlasti na šolah, zaradi česar je prišlo do ostrih nasprotovanj.

Rezultat teh napetosti je bil proces diferenciacije med slovenskim prebivalstvom Cone A. Na območjih, ki so v skladu z odločitvami mirovne konference ostala pod italijansko suverenostjo, so ustanovili nove nekomunistične slovenske politične organizacije, na delu, priključenemu k Jugoslaviji, pa se je prebivalstvo moralo odločiti, kaj bo storilo po dokončni razmejitvi. Velika večina je seveda ostala, nekateri Slovenci pa niso hoteli živeti v komunističnem režimu in so zato odšli. Odselili so se na območje, ki je ostalo v Italiji in skušali pridobiti opcijo za italijansko državljanstvo, to pa so jim jugoslovanske oblasti, ki so bile za to pristojne, odklonile. Podatki o tem, koliko se jih je odselilo ali pobegnilo, so negotovi.ocene italijanskih oblasti kažejo, da naj bi šlo za do 12.000 oseb. Gotovo pa je dejstvo, da se je spet ustvaril že klasičen položaj preselitve evropskega prebival-

⁴ Nevenka Troha: Politika slovensko italijanskega bratstva : Slovansko-italijanske antifašistična unija v Coni A Julijske krajine. Ljubljana 1998.

stva v dvajsetem stoletju, to je izguba doma. Kdor je odšel, se ni mogel več vrniti, tam, kamor je prišel, pa je bil po navadi slabo sprejet. Naselitev nekaj tisoč Slovencev na zelo občutljivem obmejnem pasu, kjer je že živelo narodnostno mešano prebivalstvo in kjer je Italija komaj pred kratkim potrdila svojo suverenost ter ga želela nacionalno poenotiti, je bila zadnja stvar, ki so jo želele italijanske oblasti. Edini izhod je bila zato njihova odselitev v prekomorske države.

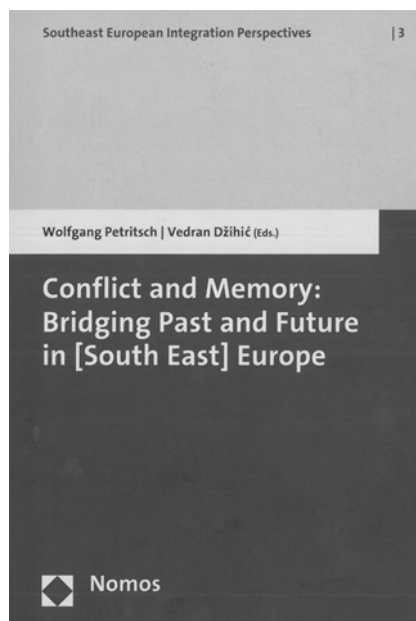
Tudi prostor, ki ga avtorica namenja temu dogajanju, priča o tem, kar je nedvomno ena od odlik te knjige, to je razčlenjen pregled stvarnosti Julijske krajine v prvih povojnih letih. Knjiga tako predstavlja močan protistrup proti poenostavitvam, ki so žal predolgo kužile zgodovinsko in politično kulturo ozemelj ob Jadranu.

Raul Pupo

Conflict and memory : bridging past and future in (South East) Europe Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft Mbh & Co, 2010. 326 strani. : ilustr. (South-east European integration perspectives ; 3)

»Kadar travme ostajajo neizrečene in kadar le te niso umeščene v univerzum smisla, bodo bolečine in trpljenje, ki jih povzročajo, v neki točki ponovno izbruhnile in povzročile nov krog nasilja.«¹

Čeprav se trenutno domala celotna Evropa sooča s številnimi težjimi gospodarskimi in družbenopolitičnimi vprašanji in v prihodnost zre z veliko mero pesimizma, mora, za ohranjanje zdravega kolektivnega duha, kot eno izmed temeljnih katarzičnih prvin ves čas ohranjati visoko stopnjo samorefleksije, v okvir katere spada odnos do preteklosti in način, kako se z njo soočamo. Zgodovina narodov Evrope je obremenjena s številnimi vojnami, zločini, krizami in drugimi travmatičnimi dogodki. Kadar ti ostajajo nerazrešeni, kakor oglje tlijo v družbenem tkivu in predstavljajo potencialno nevarnost za nove konfliktna situacije v očitnem preziranjju načela *Historia magistra vitae est*. Ljudje v dinamični dialektiki med individualno in kolektivno zavestjo reminiscirajo, pozabljajo in z različnimi simptomi izražajo svoj odnos do lastne in skupne preteklosti ter s tem soustvarjajo sedanost. Ker pa vemo, da imajo lahko oblastne elite izjemno manipulativno moč nad labilnostjo pogosto neizoblikovanih posameznikov, ki tvorijo množice, in da



¹ Cit. po Jacques Lacan. V: Wolfgang Petritsch in Vedran Džihic, Conflict and Memory, Bridging Past and Future in (South East) Europe, Southeast European Integration Perspectives, Baden-Baden 2010 (dalje Petritsch, Džihic, Conflict and Memory), str. 238.